

EDICE KLAS

Thorstein Veblen

Teorie zahálčivé třídy

Ekonomická analýza institucí

Teorie zahálčivé třídy

Ekonomická analýza institucí

Thorstein Veblen

Z anglického originálu *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions* (orig. ed. 1899, rev. ed. 1912), vydaného v Mentor Books/The New American Library & The Viking Press, Inc., New York 1962, přeložila Jana Ogrocká
Doslov †Miloslav Petrušek

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Edice KLAS, 3. svazek / řídí Marek Skovajsa a Alena Miltová

Redakce Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, podle druhého tištěného vydání,
v Karolinu prvního, revidovaného

© Univerzita Karlova, 2024

Translation © Jana Ogrocká, 2024

Afterword © Miloslav Petrušek – heirs, 2024

ISBN 978-80-246-5152-1

ISBN 978-80-246-5488-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

OBSAH

Předmluva	7
Kapitola první: Úvodem	9
Kapitola druhá: Majetkové soupeření	25
Kapitola třetí: Okázalá zahálka	35
Kapitola čtvrtá: Okázalá spotřeba	61
Kapitola pátá: Pekuniární životní úroveň	87
Kapitola šestá: Pekuniární kritéria vkusu	97
Kapitola sedmá: Šaty jako výraz pekuniární kultury	137
Kapitola osmá: Osvobození od produktivní činnosti a konzervatismus	153
Kapitola devátá: Konzervace archaických rysů	171
Kapitola desátá: Moderní přežitky udatnosti	197
Kapitola jedenáctá: Víra ve štěstí	221
Kapitola dvanáctá: Kultovní praktiky	235
Kapitola třináctá: Přežitky nesobeckého zájmu	265
Kapitola čtrnáctá: Vyšší vzdělávání jako výraz pekuniární kultury	289
Veblenův příchod do Čech (Miloslav Petrušek)	319
Thorstein Veblen – stručná biografie	343
Hlavní díla Thorsteina Veblena	346
Publikace o Thorsteinu Veblenovi	347
Rejstřík	349

PŘEDMLUVA

Účelem této práce je pojednat o místě a významu zahálčivé třídy jako ekonomického faktoru v moderním životě. Ukázalo se však, že není dost dobře možné toto pojednání vždy udržet uvnitř takto vytyčených hranic. Jistá pozornost je nevyhnutelně věnována také původu a směru vývoje této instituce, jakož i některým charakteristikám společenského života, které obecně za ekonomické pokládány nejsou.

V některých bodech se diskuse opírá o poznatky ekonomické teorie a o určité etnologické generalizace, které možná nebudou každému známé. Doufám, že úvodní kapitola představuje dostatečný výklad povahy těchto teoretických premis a že v tomto ohledu nevzniknou žádné nejasnosti. Podrobnější rozbor zde přijatého teoretického stanoviska lze najít ve statích publikovaných ve čtvrtém ročníku *American Journal of Sociology*: „The Instinct of Workmanship and the Irsomeness of Labour“, „The Beginnings of Ownership“ a „The Barbarian Status of Women“. Ale argumentace nespočívá na těchto - částečně nových a neobvyklých - teoretických poznatcích do té míry, aby nemohla mít hodnotu jako samostatný příspěvek k ekonomické teorii, i kdyby ona poněkud nově znějící teoretická zobecnění neobstála v čtenářových očích pro nedostatečné podložení autoritami a údaji.

Částečně kvůli příhodnosti a částečně proto, že je jen velmi malá pravděpodobnost nepochopení smyslu jevů, které jsou důvěrně známy všem lidem, byly příklady a údaje využité k osvětlení nebo podpoře argumentace přednostně brány z každodenního života. Uvádím tedy spíše výsledky přímého pozorování, případně věci

všeobecně známé, než abych čerpal z hůře dostupných a vzdálenějších zdrojů. Chovám naději, že nikdo nebude považovat za urážku svého citu pro literární nebo vědeckou náležitost, jestliže si za východisko беру tyto prosté fakty a jestliže si v přístupu k všedním jevům, jakož i jevům, jejichž intimní role v životě člověka jako by nedovolovala činit z nich předmět ekonomického rozboru, dopřávám jisté – někdy se může zdát že až bezostyšné – svobody.

Rovněž premisy a podpůrné důkazy pocházející ze vzdálenějších zdrojů a také všechny teoretické a dedukční výpůjčky z etnologie patří k těm známějším a dostupnějším, takže sečtělému čtenáři nebude jistě činit problém spojit si je s odpovídajícími prameny. Z tohoto důvodu jsem nepokládal za nutné dodržet úzus a opatřit knihu bibliografickými poznámkami a odkazy. Skrovné citace, které jsou uvedeny zejména za účelem ilustrace, jsou rovněž natolik obecně známé, že k určení autorů není třeba nápovědy.

KAPITOLA PRVNÍ

ÚVODEM

Největší rozkvět instituce zahálčivé třídy lze zaznamenat ve vyšších stádiích barbarské kultury, jako například ve feudální Evropě nebo ve feudálním Japonsku. V takových společenstvích se velmi přísně rozlišuje mezi třídami, přičemž nejvýznačnějším ekonomickým rysem tohoto rozlišování jsou rozdíly mezi činnostmi pro jednotlivé třídy charakteristickými a patřičnými. Vyšší třídy jsou tradičně zproštěny nutnosti věnovat se výrobním činnostem nebo jsou z nich úplně vyloučeny a zabývají se jen takovými zaměstnáními, kterým se přičítá jistá úctyhodnost. Ve většině feudálních společností je to v prvé řadě vojenská služba, na druhém místě pak služba kněžská. V barbarských společnostech, které nejsou zvláště bojechtivé, tomu může být opačně a bohoslužba dostává přednost před válčením. V každém případě však společenská pravidla až na malé výjimky zaručují vyšším třídám, ať už jsou to válečníci, nebo kněží, osvobození od produktivních činností a toto osvobození je také ekonomickým výrazem nadřazenosti těchto tříd. Dobrým příkladem takového vyloučení bojovníků a duchovních z produktivní sféry je bráhmanská Indie. Ve společnostech náležejících k vyšší barbarské kultuře dochází u třídy, již lze souhrnně nazvat zahálčivou, k další výrazné diferenciaci na jednotlivé podtřídy, které se opět odlišují druhem zastávaných funkcí a zaměstnání. Zahálčivá třída jako celek zahrnuje šlechtu a duchovenstvo spolu se značnou částí jejich suity. I když jsou zaměstnání v rámci zahálčivé třídy odlišná, vyznačují se společnou ekonomickou charakteristikou – jsou neproduktivní.

Zhruba řečeno, k těmto neproduktivním zaměstnáním vyšších tříd patří vládnutí, válčení, bohoslužba a sport.

V méně diferencované formě nacházíme zahálčivou třídu i v ranějším, byť ne v nejranějším stadiu barbarství. Ani třídní rozdíly, ani rozdíly mezi různými zaměstnáními zahálčivé třídy nejsou vyznačeny tak složitě a minuciózně. Jako vhodná ilustrace tohoto vývojového stupně mohou sloužit obyvatelé polynéských ostrovů, s tou výhradou, že vzhledem k tamní absenci velké lovné zvěře nezaujímá v jejich životě tak úctyhodné místo lov. Poměrně dobrým příkladem je i islandská společnost z časů ság. V takových společenstvích se přísně rozlišuje mezi třídami a mezi činnostmi, které jsou jednotlivým třídám vlastní. Fyzická práce, výroba, vše, co přímo souvisí s obstaráváním každodenních životních potřeb, je výlučnou doménou nižší třídy. Tato nižší třída zahrnuje nevolníky a jiné závislé osoby a obvykle také ženy. Pokud v takovém společenství existuje několik stupňů aristokracie, jsou produktivní práce zproštěny rovněž ženy z vyšších vrstev, nebo alespoň nevykonávají hrubší fyzickou práci. Muži z vyšších tříd jsou ze všech výrobních činností nejen uvolněni, ale účastnit se jich jim také brání panující obyčej. Sféra činností, které jsou jim dostupné, je přísně ohraničena. Stejně jako v případě vyššího stadia barbarské kultury, o němž již byla řeč, se jedná o vládnutí, válčení, bohoslužbu a sport. Tyto čtyři druhy činností určují životní styl vyšších tříd a pro nejvýše postavené – krále a náčelníky – jsou to jediná zaměstnání, která připouští zvyk a obecné přesvědčení. A je-li společenská struktura rozvinutější, nepřisluší tak docela k činnostem vyšších tříd dokonce ani sport. Nižším stupňům zahálčivé třídy se otevírají i některá další zaměstnání, která jsou však vždy jaksi přidružena k té či oné z těchto typických činností zahálčivé třídy. Jde například o výrobu a údržbu zbraní a válečných kánoí, chov a obstarávání koní a psů, sokolnictví, přípravu liturgických předmětů atd. Nižší třídy nejsou připuště-

ny ani k těmto druhotným, nicméně stále ještě váženým činnostem, s výjimkou těch, které mají vysloveně výrobní povahu a s typickými činnostmi zahálčivé třídy souvisí jen velmi vzdáleně.

Posuneme-li se v obrazu barbarské kultury ještě o krok dozadu, na nižší stupeň barbarství, zahálčivou třídu již v plně rozvinuté formě nenajdeme. Můžeme zde však rozpoznat zvyklosti, motivy a podmínky, které vedly k vzniku této instituce, a náznaky jejího raného růstu. Tyto primitivnější fáze třídní diferenciaci je možno ilustrovat kočovnými loveckými kmeny z různých částí světa. Jako vhodný příklad nám může posloužit kterýkoli lovecký kmen ze Severní Ameriky. U těchto kmenů není zahálčivá třída ještě jasně vydělena. Je zde patrná diferenciaci funkcí a existují zde rozdíly mezi třídami na této diferenciaci funkcí založené, ale vyšší třída ještě není uvolněna z práce natolik, aby se dala označit jako „zahálčivá“. Kmeny na této ekonomické úrovni dospěly do bodu, kdy se ekonomická aktivita jasně diferencuje na mužské a ženské činnosti, přičemž tato diferenciaci je prestižní povahy. Téměř ve všech těchto kmenových společenstvích připadají ženám podle zvykových nařízení ty práce, ze kterých mají v další fázi vývoje vzniknout vlastní produktivní činnosti. Muži jsou od těchto obyčejných prací osvobozeni, aby se věnovali výlučně boji, lovu, sportu a konání náboženských obřadů. V této věci se zpravidla uplatňuje velmi přísné a detailní rozlišování.

Tato dělba práce odpovídá rozdělení na pracující a zahálčivou třídu, které se objevuje na vyšším stupni barbarské kultury. S postupující diverzifikací a specializací zaměstnání začíná takto vytyčená dělicí čára vymezovat produktivní a neproduktivní činnosti. Podstatnou část pozdější produktivní sféry nelze odvodit z mužské činnosti, jak se ustavila v raných stádiích barbarství. V této mužské činnosti mají původ jen zaměstnání, která se nedají označit za produktivní – válka, politika, sport, učená

bádání a náboženské obřady. Jediné výjimky, které stojí za zmínku, tvoří určitá část rybolovu a jistá podružná zaměstnání, jež bychom do produktivní sféry mohli zařadit jen s výhradami, jako například výroba zbraní, hraček a sportovního náradí. Prakticky vzato všechna zaměstnání produktivní sféry mají původ v tom, co v primitivní barbarské společnosti spadá do kategorie ženské práce.

Na nižším stupni barbarské kultury není práce mužů pro přežití skupiny o nic méně nezbytná než práce žen. K zabezpečení skupiny potravou a jinými spotřebními statky přispívá možná dokonce stejným dílem. „Produktivní“ charakter mužské práce je vlastně natolik očitý, že v klasických ekonomických pojednáních je lov pojmán jako druh prvotní produkce. Mužští členové barbarské společnosti to však vidí jinak. Sami se nepovažují za pracující a nemohou být v tomto ohledu přirovnováni k ženám. Jejich činnost by tedy neměla být chápána jako práce nebo výroba v tom smyslu, že jde o něco srovnatelného s dřinou žen a za ni zaměnitelného. Všechny barbarské společnosti rozdílnost mužské a ženské práce hluboce vnímají. Činnost muže může přispívat k zachování skupiny, ale má se za to, že se tak děje na základě ušlechtilých činů a neobvyklých výkonů, které je nedůstojné srovnávat s přízemní lopotou žen.

O další stupeň níže na kulturní škále – v tlupách divochů – je diferenciací zaměstnání a činností vyvinuta ještě méně a prestižní rozdíly mezi třídami a zaměstnáními nejsou tak výrazné a tak přísně dodržované. Příklady původní divošské kultury v čistém stavu se hledají těžko. Jen málo společenství či skupin, které označujeme jako „divošské“, nevykazuje stopy regrese z pokročilejších stadií. Ale existují skupiny – a některé z nich se nezdaří být výsledkem úpadku –, které do jisté míry věrně uchovávají znaky původního divošství. Jejich kultura se liší od kultury barbarských společností absencí zahálčivé třídy a do velké míry i absencí ducha či duchovního postoje, o který se instituce zahálčivé třídy opírá. Tyto komuni-

ty primitivních divochů, ve kterých neexistuje hierarchie ekonomických tříd, tvoří jen malou a nenápadnou část lidstva. Ještě tak nejlepší příklad této kulturní fáze nám poskytují kmeny v Andamanském souostroví nebo Todové z pohoří Nilgiri. Životní způsob takových skupin v době jejich prvních kontaktů s Evropany se zdál, pokud jde o absenci zahálčivé třídy, téměř typicky divošský. Jako další příklady je možno uvést Ainy z ostrova Ezo a s jistými výhradami některé skupiny Křováků a Eskymáků. O trochu spornější je počítat do této kategorie některé komunity Indiánů Pueblanů. Uvedená společenství jsou možná ve většině případů – pokud ne ve všech – spíše produkty degenerace z vyšších stupňů barbarství než nositeli kultury, která nikdy nepřekonala svou současnou úroveň. Je-li tomu opravdu tak, tyto příklady je třeba brát s rezervou, nicméně jako ilustrace nám mohou posloužit stejně dobře, jako kdyby šlo o skutečně „původní“ společenství.

Společenství, kterým chybí vymezená zahálčivá třída, se navzájem podobají také v určitých jiných charakteristikách své sociální struktury a životního způsobu. Jsou to obvykle malé, mírumilovné, usedlé skupiny s jednoduchou (archaickou) strukturou; jsou chudé a individuální vlastnictví není dominantním rysem jejich ekonomického systému. To ale neznamená, že jsou to společenství ze všech nejmenší nebo že jejich společenská struktura je ve všech ohledech nejméně diferencovaná. Neznamená to ani, že tato kategorie zahrnuje všechna primitivní společenství, která nemají jasně vymezený systém individuálního vlastnictví. Za zmínku však stojí, že sem patří ty nejmírumilovnější – a možná všechny typicky mírumilovné – primitivní lidské skupiny. Však také nejnápadnějším společným znakem příslušníků těchto společenství je určitá dobrodružná bezradnost při setkání s podvodem a násilím.

Doklady v podobě zvyků a kulturních charakteristik společenství nacházejících se na nízkém vývojovém

stupni ukazují na to, že instituce zahálčivé třídy vznikala pozvolna během přechodu od primitivního divoštství k barbarství, přesněji řečeno během přechodu od pokojného k příznačně válečnému způsobu života. Podmínky patrně nezbytné k tomu, aby se zahálčivá třída konstituovala v úplné formě, jsou dvě: 1. Společensví musí přejít ke kořistnickému způsobu života (zabývá se válkou nebo lovem velkých zvířat nebo obojím), což znamená, že muži představující v takovýchto případech zárodek zahálčivé třídy musí uvyknout tomu, že budou zasazovat rány a usmrcovat s použitím síly a lsti. 2. Životní prostředky musí být v relativně dostačujícím množství snadno dostupné, aby bylo možno značnou část populace uvolnit ze stálé, každodenní rutinní práce. Instituce zahálčivé třídy povstala z raného rozdělení zaměstnání na důstojná a nedůstojná. Podle tohoto starého rozdělení jsou důstojná ta zaměstnání, ve kterých lze vidět hrdinský výkon, naopak nedůstojná je každodenní nezbytná práce, která žádný prvek hrdinství neobsahuje.

V současné průmyslové společnosti nemá toto rozdělení na první pohled nějaký větší význam, a proto mu ekonomové nevěnují větší pozornost. Ve světle moderního rozumu, který ovládá ekonomické diskuse, se zdá formální a nepodstatné. Jako obecný předsudek však se značnou urputností přežívá i v moderním životě, což se ukazuje mimo jiné v naší obvyklé averzi ke služebné práci. Jedná se vlastně o rozdělování lidí - z hlediska nadřazenosti a podřízenosti. V ranějších stádiích kultury, kdy měla fyzická síla člověka bezprostřednější a výraznější vliv na běh událostí, zaujímal prvek hrdinství v každodenním životě podstatnější místo. Upínal se k němu silnější zájem. V důsledku toho se jako zásadnější a závažnější než dnes jevíly také rozdíly vytyčované z tohoto hlediska. Jako vývojový činitel je proto toto rozdělení podstatné a spočívá na dostatečně pevných a přesvědčivých základech.

Kritéria obvyklého rozlišování a klasifikování faktů se mění se změnou zájmu, s nímž se na tyto fakty obvykle pohlíží. Významné a podstatné jsou jen ty znaky skutečnosti, na které vrhají světlo dominantní zájmy dané doby. Každé kritérium, podle kterého se něco rozlišuje, se bude jevit jako nedůležité tomu, kdo je zvyklý onu věc vnímat z jiného úhlu a hodnotit ji vzhledem k jiným cílům. Zvyk rozlišovat a klasifikovat různé cíle a směry činnosti se nutně vždy a všude rozvine, neboť rozlišování a klasifikace jsou nepostradatelné, chceme-li dospět k nějaké fungující teorii nebo představě života. Konkrétní perspektiva nebo konkrétní charakteristika, která je vybrána jako rozhodující v klasifikaci faktů, závisí na zájmu, který nás k rozlišování faktů přivádí. Kritéria rozlišování a metody klasifikace faktů se tedy s kulturním vývojem postupně mění, protože se mění účel, za kterým se jevy klasifikují, což s sebou nese i změnu hlediska. A tak si to, co se na jednom kulturním stupni pokládá za význačné a rozhodující charakteristiky nějaké skupiny činností nebo společenské třídy, nepodrží stejnou relativní důležitost pro klasifikaci uplatňovanou na tom či onom následujícím stupni.

Ke změně kritérií a hlediska však dochází pouze postupně, a proto je jen velmi zřídka výsledkem úplné obrácení nebo odvržení dříve přijímaného stanoviska. I dnes je obvyklé rozlišovat mezi produktivními a neproduktivními či industriálními a neindustriálními činnostmi a tato dnešní klasifikace je jen přeměněnou formou barbarského rozlišování mezi hrdinstvím a lopotnou prací. Zaměstnání spojená s válkou, politikou, veřejnou bohoslužbou a veřejnou zábavou jsou obecně vnímána jako vnitřně odlišná od práce, která je nutná k výrobě materiálních životních prostředků. Dělicí čára se sice přesně nekryje s tou, která platila v rané barbarské společnosti, nicméně toto hrubé rozlišení je stále aktuální.

V dnešním obecně přijímaném rozlišování se vlastně mlčky předpokládá, že snažení lze považovat za pro-

duktivní, pouze pokud je jeho konečným účelem zužitkování věcí mimo člověka. Když člověk prostřednictvím donucení využívá jiného člověka, nevnímá se to jako produktivní vztah; jako produktivní činnost je oproti tomu souhrnně klasifikováno veškeré úsilí směřující k pozvednutí lidského života využitím mimolidského prostředí. Ekonomové, kteří se v tom nejlepším přidržují klasické tradice a dále ji rozvíjejí, postulují jako charakteristický znak produktivní, industriální výroby „ovládnutí přírody“. Industriální moc nad přírodou se chápe jako moc člověka nad zvířaty a nad živly. Tím je vytyčena hranice mezi lidmi a zvířecím světem.

V jiných dobách a mezi lidmi naplněnými jinými předsudky nebyla tato hranice přesně tam, kde se nachází dnes. V divošské nebo barbarské představě života je vedena jinudy a jinak. Ve všech společenstvích barbarské kultury panuje živý, pronikavý pocit protikladnosti mezi dvěma vnímanými skupinami jevů, do jedné z nichž barbarský člověk zahrnuje sebe a do druhé svou potravu. Pociťuje se protiklad mezi ekonomickými a neekonomickými jevy, který však není pojímán v této moderní podobě; nachází se nikoli mezi člověkem a zvířecím světem, ale mezi životnými a netečnými, neživotnými věcmi.

Možná to dnes bude považováno za zbytečné pedantství, ale musím podotknout, že barbarská představa, již tu má postihovat pojem „životný“, není stejná jako to, co vyjadřujeme slovem „živý“. Tento pojem nepokrývá všechny živé věci a naopak zahrnuje mnoho jiných věcí a úkazů. Nápadné přírodní jevy jako bouře, epidemie či vodopád jsou pokládány za „životné“, kdežto ovoce a byliny, a dokonce nenápadní živočichové jako mouchy, červi, lumíci nebo ovce, se běžně jako něco „životného“ nevnímají, vyjma případů, kdy vystupují ve větším množství. Tento pojem, jak je zde užíván, nemusí naznačovat ani existenci imanentní duše či ducha. Vztahuje se k takovým věcem, které v animistických představách di-

vocha nebo barbara budí úctu či hrůzu svou skutečnou nebo domnělou schopností samostatného působení. Do této kategorie spadá velký počet a široká škála přírodních věcí a jevů. Takové rozlišování mezi tím, co je trpné, a tím, co je aktivní, se dosud vyskytuje ve způsobu uvažování prostomyslnějších lidí a stále má hluboký vliv na běžné pojmání lidského života a přírodních procesů, i když do našeho každodenního života neproniká takovou měrou a s tak dalekosáhlými praktickými důsledky, jak tomu bylo v ranějších stádiích vývoje kultury a víry.

V mysli barbara je zpracovávání a využívání toho, co nabízí netečná příroda, činností na zcela jiné úrovni než zacházení s „životnými“ věcmi a silami. Dělicí čára je snad matná a proměnlivá, ale obecný rozdíl je dostatečně reálný a přesvědčivý, aby spoluutvářel barbarské chápání života. Do třídy věcí pokládanych za životné řadí představivost barbarů aktivitu odvíjející se směrem k nějakému cíli. Právě toto teleologické směřování aktivity zakládá danou věc či jev jako „životnou“ skutečnost. Kdekoli se jednoduše myslící divoch nebo barbar setká s aktivitou, která je nějakým způsobem nápadná, vykládá si ji pomocí jediných pojmů, jež má k dispozici – pojmů bezprostředně daných v jeho vědomí o jeho vlastním jednání. Aktivita je proto připodobňována lidskému jednání a aktivní věci jsou v souladu s tím připodobňovány lidskému činiteli. K jevům této povahy – zvláště pokud je jejich působení nápadně hroživé nebo záhadné – se musí přistupovat v jiném duchu a s jiným umem než k netečným věcem. Úspěšně se vyrovnat s takovými jevy vyžaduje spíše hrdinství než prostou práci. Uplatňuje se zde chrabrost, nikoli píle.

Pod vlivem tohoto naivního rozlišování mezi netečným a životným se činnosti primitivní sociální skupiny rozdělují na dvě kategorie, které bychom dnešním jazykem mohli nazvat hrdinstvím a produktivní prací. Zatímco produktivní práce je úsilí, v němž jde o vytvoření nějaké nové věci, za nějakým novým účelem, který ruka

tvůrce dodá původně pasivnímu („surovému“) materiálu, hrdinským činem – pokud vede k výsledku užitečnému pro toho, kdo jej vykoná – obrací člověk síly, které předtím jiný hybatel směřoval k nějakému jinému cíli, ke svému vlastnímu prospěchu. I dnes, když hovoříme o „surové materii“, se v nás ozývá cosi z barbarského vědomí hlubokého významu tohoto pojmu.

Rozdíl mezi hrdinstvím a lopotou se kryje s rozdílem mezi pohlavími. Ženy a muži se liší nejen tělesnou stavbou a fyzickou silou, ale pravděpodobně ještě zásadněji povahou, a právě z toho v minulosti nepochybně vzešla odpovídající dělba práce. Obecná sféra aktivit patřících do kategorie hrdinství připadla mužům jako těm, kdo jsou srdnatější, urostlejší, lépe uzpůsobení snášet nenačalý fyzický tlak a kdo více tíhnou k průbojnosti, aktivnímu soupeření a agresí. Mezi muži a ženami primitivních skupin nemusely být rozdíly v tělesné konstituci, fyzické síle a temperamentu příliš velké. U některých z archaičtějších společenství, jež jsou nám známa – například u domorodců na Andamanských ostrovech – se vlastně zdají být poměrně malé a nevýznamné. Jakmile se však na základě těchto fyzických a povahových rozdílů rozběhla diferenciací funkcí, původní rozdíly mezi pohlavími se začaly prohlubovat. Kumulativní proces selektivní adaptace na nové rozdělení činností se dal do pohybu zvláště tam, kde přirozené prostředí nebo fauna, s níž skupina přicházela do kontaktu, vyžadovaly uplatnění značné zdatnosti a houževnatosti. Jelikož časté pronásledování velké zvěře předpokládá více mužských vlastností, jako jsou síla, hbitost a dravost, nemůže neurychlovat a nerozšiřovat diferenciaci funkcí obou pohlaví. A jakmile se skupina dostane do nepřátelského kontaktu s jinými skupinami, divergence funkcí nabude rozvinuté formy rozdílu mezi hrdinstvím a prací.

V kořistnické lovecké skupině se stává boj a lov doménou tělesně zdatných mužů. Ženy vykonávají všechnu

ostatní práci a ti členové skupiny, kteří nemohou vykonávat mužské činnosti, jsou z tohoto hlediska přiřazováni k ženám. Obě mužská zaměstnání, boj i lov, však mají stejný obecný charakter. Obě jsou kořistnická, predátorská. Bojovník stejně jako lovec sklízí, aniž sejí. Jejich agresivní uplatňování síly a bystrosti se jasně odlišuje od pilné, poklidné činnosti žen zpracovávajících materiál. Nejedná se o produktivní práci, ale spíše o získávání statků uchvácením. V důsledku takového pojetí práce barbarského muže - v té nejrozvinutější formě jako něčeho diametrálně odlišného od práce ženy - je každé úsilí, v němž se neprojevuje zdatnost a chrabrost, nehodno muže. Jak se tato tradice upevňuje, v obecném povědomí skupiny přerůstá v normu chování. Pro muže, který si chce zachovat sebeúctu, není tedy na tomto stupni kulturního vývoje morálně přípustné žádné zaměstnání a žádné nabývání statků, které nemá ve svém základě hrdinství - sílu nebo lest. Když se kořistnický způsob života dlouhým zvykem ve skupině ustálí, funkcí, jíž je v takové sociální ekonomice pověřen normální, zdravý muž, se stane zabíjení, ničení konkurentů v zápase o existenci, pokud se mu pokoušejí odporovat nebo jej přemoci lstí, a zdolávání a podrobování nepřátelských sil, které se vzdorovitě prosazují v jeho prostředí. Tato teoretická odlišnost mezi hrdinstvím a všední prací se v praxi dodržuje tak houževnatě a úzkostlivě, že u mnoha loveckých kmenů nesmí muž ani přinést ulovenou zvěř domů a musí poslat ženu, aby tento podřadný úkol provedla.

Jak již bylo naznačeno, rozdíl mezi hrdinstvím a všední prací je prestižním rozdílem mezi zaměstnáními. Zaměstnání, která lze přiřadit k hrdinství, jsou důstojná, úctyhodná, ušlechtilá; ostatní činnosti, které neobsahují prvek hrdinství, zejména ty, které jsou služebné nebo podřízené, jsou nedůstojné, podřadné a ponižující. Představa důstojnosti, úctyhodnosti a ušlechtilosti buď lidí,

nebo jejich chování má prvořadý vliv na rozvoj tříd a třídních rozdílů, a proto je třeba říci něco o jejím původu a významu. Z dalšího nástinu by mělo vyplynout, jaký je její psychologický základ.

Selektivním tlakem je dáno, že člověk je činný tvor. Ve svých představách je středem odvíjející se spontánní aktivity - „teleologické“ aktivity. Je činitelem, který se každým svým skutkem snaží dosáhnout nějakého konkrétního, objektivního, neosobního cíle. A protože je takovýmto činitelem, má rád efektivní práci, kdežto marné úsilí v něm vyvolává odpor. Dobře cítí klady užitečnosti a efektivnosti a zápory marnosti, zbytečnosti a neschopnosti. Tento sklon či dispozici můžeme nazvat instinktem efektivní práce. Všude tam, kde životní okolnosti nebo tradice vedou ke zvyku porovnávat jednoho člověka s jiným z hlediska výkonnosti, vede instinkt efektivní práce ke ctižádostivému či prestižnímu srovnávání. To, do jaké míry se takové srovnávání prosadí, z velké části závisí na povaze populace. V každém společenství, ve kterém je takové prestižní srovnávání lidí obvyklé, se viditelný úspěch nakonec stane cílem, neboť je užitečný sám o sobě jako zdroj prestiže. Člověk dosáhne vážnosti a unikne pohrdání, podá-li důkazy o své úspěšnosti. Výsledkem je, že instinkt efektivní práce přeroste v soupeřivou demonstraci síly.

Během prvotní fáze společenského vývoje, kdy je společenství stále obecně mírumilovné, snad i usedlé a nemá rozvinutý systém individuálního vlastnictví, může člověk svou výkonnost nejčastěji a nejspolehlivěji prokázat v činnostech, které přispívají k přežití skupiny. Dochází-li mezi příslušníky takové skupiny k nějakému ekonomickému soupeření, jde hlavně o soupeření o to, či práce je užitečnější. Motivy k soupeření jsou ale na této úrovni celkově slabé a ani prostor pro soupeření není velký.

Když společenství přejde z fáze mírumilovného divoštví ke kořistnickému způsobu života, podmínky

soupeření se změnil. Rozsah a tlak příležitostí a pohnutek k soupeření značně vzrůstají. Mužská aktivita stává více nabývá charakteru hrdinského výkonu a prestižní srovnávání jednoho lovce nebo bojovníka s druhým je čím dál snadnější a obvyklejší. Hmatatelné důkazy udatnosti – trofeje – získávají v mužském způsobu uvažování své místo jako nezbytná součást výbavy pro život. Kořist, trofej z lovu nebo loupežné výpravy, se začíná cenit jako doklad mimořádné síly. Uznávanou formou jednání se stává agrese a jako zcela jasný důkaz úspěšnosti agrese slouží lup. Zápas se na tomto kulturním stupni bere jako uznávaná a důstojná forma sebeprosazení a uloupené užitné předměty a vynucené služby představují náležitou výpověď o tom, že zápas byl úspěšný. Získávat statky jiným způsobem než ukořistěním se proto pokládá za něco, co není hodno pravého muže. Stejně opovržení ze stejného důvodu padá i na vykonávání produktivní práce a na osobní službu. Právě takto se objevuje prestižní rozlišování mezi hrdinskými činy a nabýváním statků ukořistěním na jedné straně a produktivním zaměstnáním na straně druhé. Na práci se v důsledku toho, že se jí přisuzuje nedůstojnost, začíná pohlížet jako na cosi nudného a protivného.

Pro prvotní barbary má pojem „úctyhodný“ jednoduchý obsah, který ještě nezastírají rozvětvené vedlejší významy a odvozené příbuzné pojmy. Podle všeho neznamená nic jiného než potvrzení větší síly. „Úctyhodný“ je „hrozivý“; „důstojný“ je „silnější“. Úctyhodný čin je nakonec sotva něčím jiným než uznávaným aktem úspěšné agrese a tam, kde agrese znamená střet s lidmi nebo se zvířaty, se úctyhodným konáním stává zvláště a především uplatňování silné ruky. Toto obecné ctění silné ruky má významnou oporu v naivním, archaickém zvyku vykládat všechny projevy síly z hlediska osobnosti či „síly vůle“. Čestné přídomky oblíbené u barbarských kmenů, ale i u národů s rozvinutější kulturou nesou obvykle pečeť tohoto jednoduchého pojetí cti. Epiteta a ti-

tuly užívané k oslovování náčelníků a usmiřování králů a bohů velmi často přičítají tomu, koho je třeba si usmířit a naklonit, náchylnost ke zpupnému násilí a uplatňování pustošivé síly, již nic neodolá. Do jisté míry to platí také v civilizovanějších společnostech dneška. Záliba heraldiky v co nejobávanějších šelmách a dravých ptácích je toho výmluvným dokladem.

Při takovémto obecném barbarském pojmání důstojnosti a cti bylo nanejvýš úctyhodným činem zbavení života – zabití hrozivého protivníka, ať už to byl člověk, nebo zvíře. Tato významná role zabíjení jakožto výrazu převahy vrhala odlesk úctyhodnosti na každý akt zabití i na všechny nástroje s ním spojené. Zbraň byla ušlechtilým nástrojem a její používání, byť jen k tomu, aby zbavila života tu nejubožejší polní zvěř, se stalo úctyhodnou činností. V souladu s tím se začalo opovrhovat produktivní prací a na zacházení s náradím a nástroji sloužícími k výrobě se obecně začalo pohlížet jako na něco, co je pod důstojnost tělesně zdatného muže. Práce se stala protivným, nezajímavým obstaráváním.

Předpokladem zde je, že s postupem kulturního vývoje přecházejí primitivní skupiny z počátečního pokojného stadia do stadia, ve kterém je příznačným a obecně uznávaným zaměstnáním skupiny boj. To však neznamená, že se jedná o náhlý, prudký přechod od ničím nerušeného míru a všeobecné dobré vůle k dalšímu či vyššímu stupni života, na kterém se boj objevuje vůbec poprvé. Neznamená to ani, že s přechodem ke kořistnické fázi kultury mizí veškerá pokojná činnost. Bez obav lze prohlásit, že s bojem se lidé setkávali i na každém dřívějším stupni společenského vývoje. K různým bojům mohlo s větší či menší frekvencí docházet například kvůli ženám. Hovoří pro to známé zvyky primitivních skupin stejně jako chování antropoidních primátů a svědčí o tom i dobře známé přirozené pohnutky člověka.